

ОСОБЛИВОСТІ УЯВЛЕНЬ СТУДЕНТІВ РІЗНОГО ФАХУ ПРО ПОЛІТИКО-ПРАВОВУ СИТУАЦІЮ В УКРАЇНІ

Л. В. Никоненко, м. Київ

Представлено результати емпіричного дослідження уявлень студентів різних професійних спеціалізацій про політико-правовий процес в Україні протягом 2013–2015 років. За групи досліджуваних було взято студентів медійних спеціальностей; студентів-психологів і соціальних працівників; студентів правничих спеціальностей і політологів. На основі застосування процедури контент-аналізу до письмових наративів студентів виділено смислові категорії, якими вони оперують, описуючи політико-правову ситуацію в Україні: “війна”, “Євромайдан”, “перезавантаження влади”, “економічна криза”, “реформи, законодавча активність влади”, “міжнародне співробітництво”, “негативні оцінки дій влади”, “інформаційна війна”. З’ясовано, що для всіх груп досліджуваних пріоритетність вибору перших трьох категорій тотожна: “війна”, “Євромайдан”, “перезавантаження влади”, – що дало змогу зробити припущення про формування смислового дискурсу покоління, ядром якого стали саме ці події. Виявлено, що найменш значущою для студентів є категорія “інформаційна війна”, що свідчить про низький рівень усвідомлення ними епізодів маніпулювання свідомістю під час гібридного протистояння РФ та України. Встановлено, що політико-правові пріоритети смислових категорій політико-правової свідомості юристів і політологів завдяки набутим у ВНЗ політико-правовим компетенціям суттєво відрізняються від інших підгруп студентів, що дає підстави говорити про особливості формування політико-правової свідомості у студентів різних професійних спеціалізацій.

Ключові слова: політико-правова свідомість, уявлення, політико-правова ситуація.

Проблема. Політико-правова нестабільність у державі зумовлює динамізм та непередбачуваність внутрішньополітичного дискурсу, зовнішньополітичних орієнтацій України. Це може суттєво ускладнювати процеси прогнозування, самовизначення та політико-правової ідентифікації для значної кількості громадян. Враховуючи те, що створення, уточнення та первинна апробація життєвого плану є одним із провідних завдань юності та студентського періоду, ситуація перманентної невизначеності в багатьох сферах життя перешкоджає побудові життєвих планів студентами та їхній успішній соціалізації як повноправних громадян. Тому осмислення наслідків подій 2013–2015 років для становлення політико-правової свідомості (далі – ППС) студентської молоді є важливим науковим завданням. Більш глибоке розуміння соціальних-психологічних процесів у

спільногі суттєво розширить можливості прогнозування політико-правової поведінки молоді в майбутньому.

Мета статті: виокремити особливості уявлень студентів різних професійних спеціалізацій про політико-правову ситуацію в Україні в період 2013–2015 років.

Завдання: 1) визначити найбільш значущі для студентів політико-правові ситуації, що мали місце в Україні; 2) з'ясувати роль професійної освіти в становленні політико-правових уявлень студентів.

Теоретико-методологічні засади вивчення феномена політико-правової свідомості в психологічній науці обґрунтовуються в працях Е. Я. Баталова, В. М. Духневича, Ю. О. Замошкіна, О. Ю. Осадько, З. Ф. Сіверс та інших дослідників. Так, Г. І. Муромцев, Ю. О. Замошкіна, Е. Я. Баталов розглядають ППС як сталу систему суб'єктивного відображення політико-правової дійсності. За такого підходу доречним видається виділення рівнів ППС, різних її форм та різновидів. Зокрема, В. М. Духневич, О. Ю. Осадько, З. Ф. Сіверс досліджують безперервний процес інтерацій “суб'єкт – мікрооточення – суспільство – держава”, у перебігу якого становлення ППС підтримується динамічною саморегуляцією особистості, що відбувається завдяки трансформації окремих компонентів системи ППС. Ми також розглядатимемо ППС з позицій динамічного підходу та пропонуємо дотримуватися визначення, сформульованого З. Ф. Сіверс: “Політико-правова свідомість особистості являє собою сукупність знань, уявлень про політику і право, оцінки та почуття, а також уявлень про сценарії поведінки в політико-правовій сфері” [9]. Також ми поділяємо думку, що уявлення особистості про суб'єктів взаємодії, політико-правові події є водночас і процесом, і результатом відображення дійсності на основі сприймання (первинного чуттєвого відображення дійсності), мислення (з притаманним йому високим ступенем абстрактності), уяви [8]. Унаслідок динамічної трансформації образів складається політико-правова картина світу особистості, яка регулює соціалізаційні процеси індивіда [4; 11].

Роль політико-правових уявлень молоді про соціальні орієнтири, можливі стратегії поведінки в політико-правовій сфері, вміння та навички політичної участі розкрито, зокрема, в роботах О. М. Васильченко і Л. О. Кияшко. Виявлено, що в значній частини студентів 2012 р. (на відміну від студентів 2000 р.) немає чіткого ескізу власного майбутнього. Зафіксовано також девальвацію поваги до української політичної “еліти”. Особистим ідеалом молодь сьогодні вважає артистів естради та кіно, спортсменів, співаків, фінансових магнатів [12]. С. І. Позняк з'ясувала, що громадянські уявлення в контексті взаємодії громадянина і держави де-

термінуються факторами національної ідентичності та лояльності до влади [7].

Попри цей чималий науковий доробок на сьогодні явно бракує досліджень, присвячених тематиці становлення політико-правової свідомості української молоді в період 2013–2015 років. Ідеться про відтинок часу, насичений знаковими подіями, що змінили життя громадян України. Це, власне, і зумовлює наукову актуальність нашої розвідки.

У ході дослідження було опитано 428 студентів 10 вищих навчальних закладів м. Києва (3–5-й курси). Вибірку розподілено на 4 підгрупи за опцією “майбутня професія”. Дослідження проводилося у форматі експертного опитування, під час якого студенти в письмовій формі відповідали на запитання щодо їхніх уявлень про поточну політико-правову ситуацію в Україні. Отримані відповіді було опрацьовано за описаною В. І. Шалак процедурою обрахунку відносної частоти згадування категорії в тексті [13].

Щоб з’ясувати відмінності у становленні політико-правових уявлень, зумовлених набутими у ВНЗ компетенціями, було сформовано такі групи: 1) студенти медійних спеціальностей (106 осіб); 2) студенти юристи, політологи (108 осіб); 3) студенти психологи, соціальні працівники (106 осіб); 4) студенти різних спеціальностей (108 осіб). За параметром “майбутня професія” підгрупи медійників, юристів і політологів, психологів і соціальних працівників гомогенні. Група порівняння – гетерогенна: у ній об’єднано студентів різних спеціальностей (майбутніх інженерів, технологів харчової промисловості, філологів, режисерів, медиків та ін.).

Виокремлення особливостей становлення ППС, зумовлених набуттям компетенцій медійного, політико-правового і психологічного змістів, у подальшому допоможе створити збалансовану програму формування політико-правових компетенцій у студентів контрольної групи. Для обробки отриманих результатів було використано процедури контент-аналізу та математико-статистичні процедури, зокрема аналіз одномірних розподілів.

У результаті застосування процедур контент-аналізу до отриманих відповідей було виділено 9 смислових категорій, які об’єднували описи суспільних процесів і значущих для студентів подій: “війна”, “Євромайдан”, “перезавантаження влади”, “негативні оцінки дій влади”, “реформи, законодавча активність влади”, “економічна криза”, “міжнародне співробітництво України”, “інформаційна війна”, “різне”. Пропонуємо приклади висловів (без редагування стилістики), які за результатами контент-аналізу було віднесено до узагальнювальних смислових категорій: “*війна*” – окупація територій України (так звані ДНР-ЛНР, АРК); транспортна блокада окупованих регіонів; мобілізація; військова і політична агресія РФ; розрив соціально-економічних, культурних відносин з РФ; збройний

конфлікт на сході; формування добровольчих батальйонів; ДАП; Іловайський котел; Мінські домовленості; зміна місця навчання через війну; війна в рідному місті; невизнання війни владою; громадянська війна тощо;

“Євромайдан” – Євромайдан; Революція Гідності; побиття студентів; мітинг студентів; силовий розгін Майдану; пожежа в Будинку профспілок, Небесна Сотня; роль церкви на Майдані; розвиток волонтерського руху і ГО; держпереворот, силове повалення влади, бунт населення тощо;

“перезавантаження влади” – вибори президента; перезавантаження влади; дострокові вибори до ВРУ; переобрання В. Кличка; обрання президентом співзасновника Партії регіонів П. Порошенка; залучення іноземців в органи влади України; втеча-відставка старого уряду та президента В. Януковича; “імпічмент” Януковича; зміна однієї диктатури на іншу; поява нових облич у політичних партіях тощо;

“економічна криза” – підвищення цін; інфляція; погіршення соціально-економічного захисту населення; економічна криза; безробіття; дефолт; малі стипендії; підвищення комунальних тарифів тощо;

“негативні оцінки дій влади” – корупція, свавілля, безвідповідальність, бездіяльність, неадекватність дій нової влади; бездіяльність влади щодо воєнних дій; руйнація демократії; бездіяльність влади, коли Янукович вивозив “Камазами” матеріальні цінності; мажоритаризм та олігархи при владі; невиконання передвиборних обіцянок новообраною владою (П. Порошенком, В. Кличком); розчарування політикою новообраної влади тощо;

“міжнародне співробітництво України” – підписання та ратифікація асоціації з ЄС; непідписання асоціації з ЄС; важкість виїзду в ЄС; можливе введення безвізового режиму; євроінтеграція; боргова залежність України; договір від кредиторів МВФ, ЄС; підтримка України іншими країнами; байдужість до долі України зовнішнього світу тощо;

“реформи, законодавча активність влади” – реформування правоохоронних органів; нова поліція; люстрація; заборона комуністичної партії; декомунізація; знесення пам’ятників; реформа у сфері освіти; процес децентралізації (закон, тенденції тощо); неефективні реформи, провал реформ; внесення змін у конституцію, боротьба з корупцією, створення антикорупційного бюро; ухвалення законів 16 січня; судові справи щодо учасників масових протестів; політично обумовлені арешти (членів ВО “Свобода”, Г. Корбана) тощо;

“інформаційна війна” – інформаційна війна; дезінформація; недостатнє інформування населення щодо реальних подій у державі; поява вільного інформаційного простору; утиски свободи слова; інформаційні маніпуляції громадянами тощо;

“різне” – активізація політичного життя в Україні; культурно-соціальний розвиток суспільства; зростання патріотизму в країні; нові

напрями у внутрішній політиці; паніка в суспільстві; різке зниження народжуваності; активне поширення української мови; введення другої державної мови в Україні; входження в ЄС; люди стали трішки ближчими, єднання людей тощо.

Для кожної з вищевикремлених нами смислових категорій було визначено відсотковий і ранговий розподіл частоти вибору (табл.). Виявлено, що для всіх чотирьох підгруп порядок перших смислових категорій тотожний. Найбільш значущими подіями, які змінили уявлення досліджуваних про можливі сценарії в політико-правовій сфері, стали війна (1-ше місце), Євромайдан (2-ге місце), перезавантаження влади (3-тє місце). На наш погляд, цілком обґрунтованим є припущення О. М. Скар, що таке смислове наповнення політичної картини світу студентської молоді може впливати на її подальшу політико-правову соціалізацію, зумовлювати відповідний політичний вибір і поведінку в проблемних ситуаціях [11].

Таблиця

Частотний розподіл узагальнювальних смислових категорій (у %)

Смислова категорія	Ме	ЮП	ПсС	А	По всій вибірці
Війна	27,8 (1)	29,07 (1)	28,7 (1)	38,38 (1)	30,6 (1)
Євромайдан	24,8 (2)	22,06 (2)	25,6 (2)	20,88 (2)	23,36 (2)
Перезавантаження влади	18,1 (3)	13,5 (3)	14,07 (3)	14,14 (3)	15 (3)
Економічна криза	12 (4)	7,01 (7)	12,6 (4)	8,75 (4)	10,02 (4)
Негативні оцінки дій влади	4,8 (6)	9,01 (4)	5,99 (6)	6,73 (5)	6,6 (5)
Міжнародне співробітництво України	6,4 (5)	7,8 (5,5)	2,1 (8)	6,06 (6)	5,7 (6)
Реформи, законодавча активність влади	3,9 (7)	7,8 (5,5)	6,55 (5)	2,02 (7)	5,3 (7)
Різне	0,8 (9)	3 (8)	2,09 (9)	2,02 (8)	2,02 (8)
Інформаційна війна	1,4 (8)	0,75 (9)	2,3 (7)	1,02 (9)	1,4 (9)
Всього	100	100	100	100	100

Примітка. У круглих дужках поряд із відсотками зазначено пріоритет категорії в підгрупі.

Також було зауважено, що деяким смисловим категоріям (“війна”, “негативні оцінки дій влади”, “реформи, законодавча активність влади”)

притаманні більша різноманітність висловлювань та емоційна забарвленість відповідей. Іншим смисловим категоріям (“економічна криза”, “інформаційна війна”) властива смислова однорідність. Такі розбіжності ми трактуємо як один з індикаторів значущості цих подій для студентів.

Першою в ряду значущих подій студенти всіх підгруп називали **війну**. Аналіз висловів, віднесених до цієї категорії, дає підстави говорити про декілька тенденцій. В уявленнях студентів образ типового українця як мирного хлібороба, невойовничої людини поступово доповнюється уявленнями про українця як представника нації воїнів, здатної за лічені місяці відродити армію і протистояти могутньому ворогові. Позитивні вислови стосуються фактів створення добровольчих батальйонів, які стали на захист держави в умовах повної дезорієнтованості суспільства та періоду безвладдя. Також студенти відмічають епізоди воїнського подвигу (наприклад, захист “кіборгами” Донецького аеропорту), фіксують факти масових втрат серед українських військових (Іловайський, Дебальцевський котли).

Особливе емоційне забарвлення притаманне відповідям, у яких респонденти констатують факти окупації РФ українських територій (АР Крим, ОРДЛО). На наш погляд, анексія зумовила зміну уявлень про образ держави України як геополітичного утворення. Згідно з концепцією О. Ю. Дроздова, геополітична свідомість особистості є “результатом отожднення певного географічного простору із соціально-психологічними процесами, які там відбуваються” [3]. Вважаємо, що сталість геополітичної свідомості особистості в ситуації неочікуваного відторгнення територій зумовлює запуск адаптаційних процесів, у результаті яких відбувається узгодження ідеального, доокупаційного образу України із сучасною геополітичною реальністю. Тому нездатність або неготовність сприймати реальність такою, якою вона є, емоційне відторгнення мешканців, що проживають на окупованих територіях, ми розглядаємо як ознаки проживання втрати. Це, власне, і пояснює емоційну забарвленість відповідей.

У контексті вищесказаного цілком закономірно, що образ РФ як колись дружньої для України держави та її громадян як братерського народу помітно трансформується. Упродовж короткого періоду часу образ РФ набуває ознак ворожої, агресивної щодо України держави. Зауважимо, що контекст економічної, культурної або іншої співпраці з РФ студенти навіть не згадують, а взаємодія з цією державою категоризується смислами війни. На думку О. Є. Блинової, формування образу “Вони” сприяє більш глибокому осмисленню образу “Ми”. Яскравою ілюстрацією до цього твердження є вірш Анастасії Дмитрук “Нікогда мы не будем братьями!”, який знайшов широкий відгук у медіакористувачів [2]. Майже в кожному рядку авторка наголошує на позитивній інаковості громадян

України: “Ви – це щось одне, ми – протилежно, антагоністично інше”. Причому позитивні означення приписуються виключно громадянам України, негативні – громадянам РФ. Прикметно, що в часовому вимірі авторка пише про ставлення в майбутній часовій перспективі: раніше були братами, тепер ніколи ними більше ми не будемо. Відповідальність за розбрат повністю покладається на одну сторону, Україна та українці – жертви агресії. На наш погляд, популярність та резонанс твору зумовлені поширеністю подібних інтрапсихологічних процесів серед значної кількості українців (і молоді зокрема). Формування образу РФ як ворожої для України держави підтверджується дослідженнями В. О. Васютинського, О. Ю. Дроздова, які зафіксували тенденцію посилення антиросійськості масової геополітичної свідомості студентів унаслідок подій 2014 р. [1; 3].

Що ж до стратегій протидії воєнній агресії, які реалізовує керівництво держави, то студенти підкреслюють, що вони їх не приймають або не розуміють. Це стосується і Мінських домовленостей, і неповного публічного визнання воєнної агресії РФ (воєнне протистояння досі має статус АТО).

У категорії “війна” ми розглядаємо й описи конкретних життєвих ситуацій, коли окупація територій України Російською Федерацією або воєнні дії змінили життєву ситуацію студентів (наприклад, зміна місця навчання у зв’язку з окупацією, війна в рідному місті). Найбільшу значущість категорія “війна” має для студентів контрольної групи (38,4%). Припускаємо, це зумовлено тим, що їм бракує медійних, політико-правових, психологічних компетенцій, які набуваються представниками інших підгруп під час навчання у ВНЗ. Такі компетенції підвищують критичність мислення та психологічну опірність медіаманіпуляціям щодо цієї тематики. Це припущення, утім, потребує подальшого емпіричного підтвердження.

“Євромайдан” – наступна за значущістю для студентів смислова категорія. Як основні смисли виділено несправедливість фізичного насильства щодо учасників протестів, згуртованість представників громадянського суспільства, зростання ролі громадських утворень у політико-правовій взаємодії. Описи фактів фізичного насильства представників органів влади щодо громадян (побиття студентів, розстріл Небесної Сотні, пожежа в Будинку профспілок тощо) емоційно забарвлені. Студенти зосереджують увагу на несправедливості, неадекватності дій представників органів влади щодо учасників протесту. Згадаймо тут принагідно обгрунтоване З. Ф. Сіверс положення, що уявлення особистості про справедливість є невід’ємною складовою її ППС [10].

Напевне, через те, що раніше масові акції протесту в Україні завжди проходили мирно, а зміна влади попри протести відбувалася мирним шляхом, події Євромайдану стали для студентів неочікуваними. У катего-

ріях теорії А. Маслоу, цінності самореалізації та свободи вибору (що було лейтмотивом початку Євромайдану) значної кількості осіб у короткий термін були зміщені цінностями особистої безпеки, питаннями життя і смерті. Природно, що це викликало потребу в самозахисті й агресії як способі реагування на загрозу фізичного знищення або позбавлення свободи значної кількості осіб (що передбачалося законами від 16 січня 2014 р.).

У деяких відповідях студенти характеризували події Євромайдану як антиконституційні, протизаконні. Під час опитувань та глибинних інтерв'ю було зафіксовано складність позиціонування в студентському середовищі такої політико-правової позиції. Респонденти заявляли про потужний психологічний тиск з боку опонентів. Про активні спроби переконування однокурсників повідомляли і прореволюційно налаштовані студенти.

Актуальним смислом категорії “*Євромайдан*” є позитивні оцінки згуртованості та взаємодопомоги, яку проявляли учасники масових протестів, представники громадянського суспільства. Це підтверджується даними іншого блоку опитування: лідерами позитивних оцінок студентів стали волонтерські рухи (84,8%) і неурядові громадські організації (74,6%). Суттєво підвищилася і самооцінка студентів себе як громадян України (у 42,1% усіх опитаних). Згідно з результатами досліджень О. В. Камінської [5], позитивне самосприйняття сприяє успішній політико-правовій соціалізації, тому оцінюємо отримані дані оптимістично. Виявлені тенденції дають нам підстави стверджувати, що події Євромайдану інтенсифікували становлення ППС студентів і соціалізаційні процеси.

Порівняно з двома попередніми, категорія “*перезавантаження влади*” (за частотою – 3-тє місце, 15%) характеризується більшим плюралізмом політико-правових уявлень, які подекуди мають протилежні смислові конотації. Простір категорії поєднує декілька актуальних смислів. По-перше, це важливість права переобирати владу на демократичних виборах. Аналіз висловів дає змогу говорити про дихотомію “змінність-незмінність владних еліт” як критерій оцінювання студентами згаданих процесів. На полюсі “змінність еліт” респонденти відмічають появу нових партій, облич у політиці (у тому числі й іноземців). “Незмінність еліт” характеризують ремарками про “заміну однієї диктатури на іншу” або коментарями про роль П. Порошенка як одного із співзасновників Партії регіонів.

Водночас з’ясувалося, що позачергове переобрання влади, здійснене під тиском масових протестів, стало несподіваним для деяких студентів, попри існування таких прикладів у новітній історії України (Помаранчева революція 2004 р.). Також студенти говорили про неочікуваність таємної втечі В. Януковича, членів уряду М. Азарова та лояльних

до них високопосадовців. У відповідях простежується іронізація, зневага до колишнього президента, часто трапляються глузуливі щодо нього вислови.

Як бачимо, попри недосконалість українських політичних еліт усіх рівнів (державного, регіонального, місцевого) право переобирати владу для студентів є однією з важливих політико-правових процедур. Найбільшу значущість категорії “перезавантаження влади” зафіксовано для підвибірки медійників. Вважаємо це наслідком більш високої професійної включеності журналістської спільноти у виборчий процес (значна частина студентів старших курсів одночасно з отриманням освіти працює за фахом).

Подальший розподіл пріоритетів зберігає тотожність для підгруп “медійники”, “психологи, соціальні працівники” і контрольної групи. Пріоритети підгрупи “юристи, політологи” суттєво відрізняються (див. табл.). Подальший аналіз наведено для сукупної вибірки (428 осіб).

“Економічна криза” – четверта за значущістю категорія, описуючи яку студенти виявили смислову лаконічність. Опитаних непокоїть суттєве підвищення цін на більшість споживчих товарів, погіршення матеріального становища не тільки студентства, а й усього населення України. Більш виражені оцінки щодо цієї категорії виявилися в підгрупі психологів. Припускаємо, що це зумовлено фактором професійного середовища. Майбутні психологи, соціальні працівники частіше за інших комунікують із вразливими верствами населення. Студенти медійних спеціальностей у професійній діяльності часто висвітлюють проблемні теми, значущі для окремих прошарків та суспільства в цілому. Тобто фокус уваги студентів обох груп під час навчання спрямований на ідентифікацію, аналіз, вирішення проблемних ситуацій в окремих спільнотах, групах, родинах або в суспільстві в цілому. Найменше висловів на тему “економічна криза” представлено у відповідях юристів, політологів (7-ме місце). Вважаємо це результатом розуміння ними причинно-наслідкових зв’язків між глобальними політико-правовими процесами, економічним становищем у державі та матеріальним становищем окремих спільнот, груп або осіб.

Категорія **“негативні оцінки дій влади”** була п’ятою (6,6%) за значущістю в загальній вибірці. Студенти ідентифікують організаційні, військові, політичні помилки, допущені представниками новообраної влади, зони її некомпетентності, бездіяльності або навіть злочинної халатності. Найбільша частота і різноманітність негативних оцінних висловів щодо владних суб’єктів зафіксовано в групі юристів, політологів (4-та позиція). На наш погляд, це пов’язано з більш глибоким розумінням ними політико-правових процесів у державі, що зумовлено навичками аналізу нормативно-правових актів, які ці процеси підтримують. Опосередковано це припущення підтверджуються порядком розташування наступних катего-

рій у цій підгрупі (“міжнародне співробітництво”, “реформи та законодавча активність влади”).

“*Міжнародне співробітництво України*” студенти розглядають як один з другорядних пріоритетів. Усього 5,7% респондентів у загальній вибірці відмічають події та факти цієї категорії як значущі. В отриманих відповідях домінують такі смислові полюси, на основі яких опитані аналізують політико-правовий процес: 1) достатня-недостатня інтенсивність руху в євроінтеграційному напрямку; 2) прийняття-неприйняття світовою спільнотою України як рівноправного партнера; 3) надання-ненадання допомоги, підтримка України під час внутрішньополітичного, воєнного протистояння. Нагадаємо, що приводом до початку масових протестів у 2013–2014 роках стала саме відмова В. Януковича підписати угоду про асоціацію з ЄС. Тому досить низький рівень значущості євроінтеграції, що було виявлено під час дослідження, дає підстави розглядати масові протести скоріше як привід для запуску процесів перезавантаження влади.

“*Реформи та законодавчу активність влади*” в загальній вибірці можна визначити як одну з найменш актуальних категорій. Усього 5,3% студентів розглядають реформи як значущий для себе політико-правовий процес. Найменшу значущість виявлено в контрольній групі (2,02%). Смислове наповнення категорії об’єднує негативні оцінки законодавчих дій попередньої владної еліти, позитивні і негативні оцінки законодавчої активності новообраної влади. Що стосується дій старої влади, то студенти виділили ухвалення законів 16 січня, які суттєво обмежували права та свободи громадян України на мирні зібрання та уможлилювали судове переслідування учасників масових протестів. Решта законодавчих ініціатив “попередників” залишилася поза зоною уваги опитаних. Законотворчість новообраної влади студенти всіх підгруп оцінюють рівномірно позитивно. Схвальні оцінки стосуються створення нової поліції, посилення боротьби з корупцією, декомунізації, люстрації тощо. У негативних висловах увага звертається на імітаційний характер реформ або недостатньо швидкі їх темпи.

Найбільш деталізовано законодавчі ініціативи описали юристи, політологи. Різноманітність вважаємо наслідком більш глибокого, усвідомленого розуміння ними окремих аспектів політико-правової реальності. Це зумовлено професійними знаннями та навичками, отриманими завдяки навчанню у ВНЗ певного профілю.

Найменш значущою для студентської спільноти виявилася категорія “*інформаційна війна*”. Зазначимо, що, згідно з приписуваною російському воєначальнику Герасимова доктриною, однією з головних ознак гібридних війн є переважання інформаційних заходів над воєнними в пропорції 4:1. Найнижчий рейтинг смислової категорії вважаємо ознакою не-усвідомлення, не-ідентифікації студентами епізодів маніпулювання

свідомістю в інформаційному просторі. Психологи, на відміну від студентів інших спеціальностей, наводили більш різноманітні означення та характеристики інформаційної війни. На наш погляд, це зумовлено набутими під час професійного навчання навичками ідентифікації епізодів маніпулювання свідомістю та протидії ньому.

Категорія *“Різне”* об’єднує вислови, які не набрали достатньої ваги для виділення в окрему групу. В цю категорію включені відповіді, що можуть бути потрактовані як міфологеми, або події, яких не було (наприклад, “вступ до Євросоюзу”, “прийняття другої державної мови”), а також описи емоційних настроїв у суспільстві (“підвищення патріотизму”, “паніка в суспільстві” тощо).

Висновки. З’ясовано, що для студентів усіх професійних підгруп найбільш значущими смисловими категоріями, які структурують політико-правову картину світу, є “війна”; “Євромайдан”, “перезавантаження влади”. Найменш значущою для студентів виявилася категорія “інформаційна війна”, що свідчить про низький рівень усвідомлення студентами епізодів маніпулювання свідомістю людини в соціальному просторі. Виявлено відмінності смислового наповнення політико-правових уявлень студентської молоді, зумовлені чинником професійної спеціалізації. Політико-правові пріоритети юристів, політологів відрізняються від пріоритетів інших підгруп завдяки набутих у ВНЗ політико-правовим компетенціям. Це дає підстави говорити про особливості формування професійної політико-правової свідомості у студентів різних професійних спеціалізацій.

Л і т е р а т у р а

1. *Васютинський В. О.* Вивчаючи масову політичну свідомість і поведінку: уроки першої монографії / В. О. Васютинський // 10*20 : зб. наук. праць / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т соц. і політ. психології. – К. : Ліра-К, 2014. – С. 43–53.
2. *Дмитрук А.* Никогда мы не будем братьями! [Електронний ресурс] / А. Дмитрук. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=g2P2duQC9C0>
3. *Дроздов О. Ю.* Динаміка геополітичних уявлень молоді на тлі російсько-українсько конфлікту 2014 року / О. Ю. Дроздов // Проблеми політичної психології : зб. наук. праць / Асоц. політ. психологів України, Ін-т соц. та політ. психології НАПН України. – К. : Міленіум, 2014. – С. 258–266.
4. *Жадан І. В.* Емпіричне дослідження соціальних уявлень студентської молоді / І. В. Жадан // Соціальні уявлення молоді: особливості та шляхи формування : кол. моногр. / за ред. І. В. Жадан. – К. : Пед. думка, 2007. – С. 19–31.
5. *Камінська О. В.* Вплив особливостей самоставлення особистості на успішність її соціалізації [Електронний ресурс] / О. В. Камінська. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/ppp/2011_12/Kaminska.htm

6. *Никоненко Л. В.* Психологічний аналіз проявів політико-правової соціалізації сучасного українського студентства / Л. В. Никоненко // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць. – К., 2015. – № 1. – С. 293–301.
7. *Позняк С. І.* Ресурси громадянськості: соціально-психологічна складова : метод. рек. / С. І. Позняк ; Нац. акад. пед. наук, Ін-т соц. та політ. психології. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 136 с.
8. *Рубинштейн С. Л.* Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2000. – 712 с. – (Серия “Мастера психологии”).
9. *Сіверс З. Ф.* Соціально-психологічний аналіз розвитку концепцій політико-правової свідомості в різні історичні періоди / З. Ф. Сіверс // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т соц. і політ. психології. – К. : Міленіум, 2016. – Вип. 37(40). – С. 62–72.
10. *Сіверс З. Ф.* Уявлення про справедливість як складова політико-правової свідомості особистості / З. Ф. Сіверс // Юридична психологія. – 2015. – № 1. – С. 32–42.
11. *Скнар О. М.* Політичні практики в картині світу студентської молоді / О. М. Скнар // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т соц. і політ. психології. – К. : Міленіум, 2014. – Вип. 34 (37). – С. 221–233.
12. Формування навичок ефективної політичної участі молоді: технології психологічного супроводу : монографія / за наук. ред. Л. О. Кияшко ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології. – К. : Міленіум, 2014. – 314 с.
13. *Шалак В. И.* Современный контент-анализ. Приложение в области политологии, психологии, социологии, культурологии, экономики, рекламы / В. И. Шалак // Российская академия наук; Ин-т философии. – М. : Омега ЛФ, 2004. – 272 с.

References

1. Vasiutynskyi, V. O. (2014). Vychaiuchy masovu politychnu svidomist i povedinku: uroky pershoi monohrafii [Studying mass political consciousness and behavior: the lessons of the first monograph]. *10*20* [10*20] (pp. 43–53). Kyiv: Lira Publ. (ukr).
2. Dmytruk, A. Nikogda my ne budem bratyyami! [Do we not brothers!], <https://www.youtube.com/watch?v=g2P2duQC9C0>
3. Drozdov, O. Yu. (2014). Dynamika heopolitychnykh uivlen molodi na tli rosiysko-ukrainskoho konfliktu 2014 roku [Dynamics of youths geopolitical representation against the background of Russian and Ukrainian conflict of 2014]. *Problemy politichnoi psykholohii* [Problems of Political Psychology], 1(15), 258–266 (ukr).
4. Zhadan, I. V. (2007). Empyrychne doslidzhennia sotsialnykh uivlen studentskoi molodi [Empirical studies of social representations of students]. In *Sotsialni uivlennia molodi: osoblyvosti ta shliakhy formuvannia* [Social representation of youth and ways of forming features] (pp. 19–31). Kyiv: Pedahohichna dumka Publ. (ukr).

5. Kaminska, O. V. (2014). Vplyv osoblyvostei samostavleniia osobystosti na uspihnist yii sotsializatsii [Influence of personality features samootnosheniya the success of socialization], http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/ppp/2011_12/Kaminska.htm (ukr).
6. Nykonenko, L. V. (2015). Psykholohichniy analiz proiaviv polityko-pravovoi sotsializatsii suchasnoho ukrainskoho studentstva [Media practices as a factor of formation by politico-legal consciousness of students]. *Teoretychni i prykladni problemy psykholohii* [Theoretical and applied problems of psychology], 1, 293–301 (ukr).
7. Poznyak, S. I. (2013). *Resursy hromadianskosti: sotsialno-psykholohichna skladova* [Resources civic, social and psychological component]. Kirovohrad: Imeks-LTD (ukr).
8. Rubinshteyn, S. L. (2000). *Osnovy obshchey psikholohii* [Fundamentals of General Psychology]. St. Petersburg: Piter Publ. (rus).
9. Sivers, Z. F. (2010). Sotsialno-psykholohichniy analiz rozvytku kontseptsii polityko-pravovoi svidomosti v rizni istorychni periony [Socio-psychological analysis of the concepts of political and legal consciousness in different historical periods]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii* [Scientific Studies in Social and Political Psychology], 37(40), 62–72 (ukr).
10. Sivers, Z. F. (2015). Uviavlennia pro spravedyvist yak skladova polityko-pravovoi svidomosti osobystosti [The concept of justice as part of the political and legal consciousness of the individual]. *Yurydychna psykholohiia* [Legal psychology], 1, 32–42 (ukr).
11. Sknar, O. M. (2014). Politychni praktyky v kartyni svitu studentskoi molodi [Political practice in the world picture of students]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii* [Scientific Studies in Social and Political Psychology], 34(37), 221–233 (ukr).
12. Kyiashko, L. O. (Eds.). (2014). *Formuvannia navychok efektyvnoi politychnoi uchasti molodi: tekhnolohii psykholohichnoho suprovodu* [Building skills for effective political participation of youth: psychological support technologies]. Kyiv: Milenium Publ. (ukr).
13. Shalak, V. I. (2004). *Sovremenny kontent-analiz. Prilozheniye v oblasti politologii, psikhologii, sotsiologii, kulturologii, ekonomiki, reklamy* [Contemporary content analysis. Application in the field of political science, psychology, sociology, cultural studies, economics, advertising]. Moscow: Omega LF Publ. (rus).

Никоненко Л. В. Особенности представлений студентов различных специальностей о политико-правовой ситуации в Украине

Представлены результаты эмпирического исследования представлений студентов различных профессиональных специализаций о политико-правовом процессе в Украине в период 2013–2015 годов. В качестве подгрупп исследования выбраны студенты медиа-специальностей; студенты-психологи и социальные работники; студенты-юристы и политологи. На основе применения процедуры контент-анализа к письменным нарративам студентов выделены смысловые категории, которыми они оперируют при описании социально-политической ситуации в Украине: “война”, “Евромайдан”, “перезагрузка власти”, “экономический кри-

зис”, “реформы, законотворческая активность власти”, “международное сотрудничество”, “негативные оценки действий власти”, “информационная война”. Выявлено, что для всех групп испытуемых приоритетность выбора первых трех категорий тождественна: “война”, “Евромайдан”, “перезагрузка власти”, – что позволило сделать предположение о формировании смыслового дискурса поколения, ядром которого стали именно эти события. Определено, что наименее значимой для студентов является категория “информационная война”, что свидетельствует о низком уровне осознания ими эпизодов манипулирования сознанием во время гибридного противостояния РФ и Украины. Установлено, что политико-правовые приоритеты смысловых категорий политико-правового сознания юристов и политологов благодаря приобретенным в вузах политико-правовым компетенциям существенно отличаются от приоритетов других подгрупп студентов, что позволяет говорить об особенностях формирования политико-правового сознания у студентов различных профессиональных групп.

Ключевые слова: политико-правовое сознание, представления, политико-правовая ситуация.

Nykonenko L. V. Peculiarities of representation of Ukraine’s political and legal situation by the students of different specialties

The findings of the empirical research on representations of the political and legal processes in Ukraine in 2013-2015 by the students of different specialties are presented in the article. The following groups of students participated in the study: media students, psychology and social work students, law students, and political science students. The content analysis applied to analyze student written narratives allowed identifying the semantic categories used by the students to describe Ukraine’s political and legal situation. Those categories are war, euromaidan, power reloading, economic crisis, reforms and government legal activities, international cooperation, negative evaluation of government activities, and information war. All the participating groups prioritized the choice of the first three categories: war, euromaidan, and government reloading. Hence, the author reasons about the construction of the generation semantic discourse whose nucleus comprises those events. The least significant category for the students turned out to be the information war category, which proves that the level of student awareness of the manipulation episodes during the hybrid conflict between the RF and Ukraine is low. There is evidence that political and legal priorities regarding the semantic categories of the political and legal conscience of the law and political science students are considerably different from those of the other student subgroups. This is a result of the political and legal competences obtained by the student in the higher education establishments, which proves that there are specific features in the formation of the political and legal conscience of the students of different specialties.

Key words: political and legal conscience, political and legal situation.